

մամբ տնտեսեալ 1570ի Սեպտեմբերի 19ին, և այսպէս տիրեցին թշնամիք մի առ մի բոլոր քաղաքներուն և բերդերուն. միայն Փամագուստա մնաց, որ՝ ինչպէս ժայռ մի կռահակներու բռնութեան՝ կը զիմարդէր տակաւին թշնամոյն յարձակմանց: Ոչ քաղց, էջ ծարաւ, ոչ պաշարի կամ զօրութեան նուագումն և ոչ մշտատեւ ահուդոյն կամ նեղութիւնք՝ չկրցան ընկճել Բրազադինոյի անյօդոյդ կամքը՝ որով անձնատուր լինել թշնամոյն: Ս. Մարկոսի դրօշն կը ծածաւնէր գիշեր ցորեկ այն միակ աշտարակէն՝ որ մնացեր էր. գրեթէ տարի մի զմնացաւ այս վիճակին մէջ: Բայց տեսնելով թէ արտաքուստ օգնութեան բնաւ յոյս չկար, վերջապէս անձնատուր եղաւ յամին 1571 Օգոստոսի 1ին, իրեն և իրեններուն կեանքը և կրօնքը յարգելու պայմանով: Բրազադինոյ՝ Հոնգուսի պէս քաջ և հայրենասէր, անոր նման եւս ցաւալի կատարած մ'ունեցաւ. բայց անունն անմահացաւ Կիպրոսի և Վենետիկոյ պատմութեանց էջերուն մէջ:

Հ. ՅՈՎՀ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Հ Ա Ն Ք

ԵՒ ԻՐԵՆՑ ՍՏՈՒԿԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես էջ. 53)

Արդոյր

 ԱՅԵՐԷՆ Արդոյր բառն ըստ ոմանց՝ նոյն կը համարուի պրսկ. Իրի ۵۳ բառին, որուն հոմանիշէ նաեւ պրսկ. ۵۴ թու՛մ բառը: Արդոյրի իբր ուրիշ հոմանիշ բառեր կը համարուին, Դեղին պղինձ, Պղինձ փայլում կամ ծիւնայ [Արդոյր. Ոսկեպղինձ, որ ուսմ. առի Դեղին պղինձ. ուստի չինին ազնիւ իբր. 1. Մնաց 28. 2. Եւ սա 3. Թագ. 7. 45. առի Պղինձ փայլուն. Կոչի եւս Ոսկեպղինձ. Սիրաք. 47. 20. Յոր-

լորջի եւս՝ Պղինձ ծիւնալ. Ցայա. 1. 15 և 2. 18]: Հմտ. Բառք. Հայկ. լեզուի. Մխիթ. արքայ: Վ. 2. Քալուսի այս վերջին հոմանիշը կը սեփականէ Tombac (պրսկ. բռ.) յարազողին: Ի Ս. Գիրս մի անգամ կը յիշուի Արդոյր բառը [Ա. Մնց. Կ. 2]. որ յն. բնագրի և Վուլկաթայի մէջ կը պակսի և ոչ միայն սա, այլ նաեւ անոր հետ յիշուած ուրիշ հանգրուանները, զոր օրինակ մերն կը գրէ.

« . . . եւ պատրաստեցի ես ի բնակութիւնս յայն գիւղամեղ գալոյ, ուսի և արծաթ և պղինձ և արդոյր և երկաթ և փայտ յարում. . . »:

Եօթնասունիցն « . . . καὶ ἤτοιμασεν τὰ εἷς τῶν κατασκευάσαντων ἐπιτηδεύειν . . . »:

Վուլկաթան « . . . et ad ædificandum, omnia præparavi . . . »:

Նաեւ երբայական բնագրի մէջ այս բառերն չեն յիշուիր. թէեւ վերջերս հրատարակուած երբայականի հետ համեմատեալ հայերէն Աստուածաշուքի մատենի մէջ [Կոս. տանգնուպոյի, տպ. Գ. Պազուտեղեան 1895], ճիշդ մեր նախնեաց թարգմանութեան համեմատ՝ յիշեալ ամէն բառերն կը յիշուին, առանց յիշելու՝ թէ ասոնք կը պակսին յերբայականին: Բայց թէ ինչպէս կարելի է որ Եօթնասունից, Վուլկաթայի և երբայականի մէջ պակսին սոյն բառերը և մերինին մէջ յիշուին, անուշաւ մեր ունեցած Եօթնասունից օրինակը նախնեաց բնագրէն տարբեր ձեռք մ'ըլլալով, անոնց գործածածին մէջ մանրասման նոյն ամէն բառերն յիշուած են, և արդի մեղ ծանօթ Եօթնասունից բնագրին մէջ դէպքով մը դուրս թողուած են: Եւ քանի որ Արդոյր բառը Ս. Գրոց մէջ խիստ ժուտութեամբ գործածուած է, այսինքն՝ մէկ անգամ յիշեալ մարգարէութեան մէջ և այն՝ ի հայտմս, հետաքրքրական էր նոյն Եօթնասունից յոյն բնագիրն ալ ներկայապէս ունենալ, ստուգելու համար, թէ նախիկը Արդոյր բառը ստուգիւ յն. Ὀρελχαλκος = լու, պղինձ. [Էսնապղինձ] բառին սեփականած են: Վերը յիշեցինք՝ թէ Արդոյրի հոմանիշ է նաեւ Պղինձ փայլուն, որ գործածուած է ի Ս. Գիրս, Գ. Թագ. Է. 45. Ս. Գրքի զանազան թարգմանութեանց մէջ այս բառերուն գործածութիւնը իրարմէ տարբեր կ'երեւին. Մերն. « . . . և ոչ գոյր չափ կընոյ պլինձոյն փայլոյ »:

Եօթնասունից. « . . . οὐκ ἦν τέρεμα τῶν σταθμῶν τοῦ χαλκοῦ »:

Վուլկաթ. « . . . de aurichalco erant »:

Երբայականի կը գործածէ Եօթնասունից և Մեջաշէթ մեծօրայ, կը թարգմանուի փայլուն պղինձ: Ուրեմն այս պարբերութեան մէջ կը տեսնուի՝ որ նախիկը ըստ եբր. բառին՝

Թարգմաներ են պրիմս փալլուս* և ոչ հումանիք արդյոք գործածած են, ինչպէս Վուկասիան. դարձեալ դիտելի է որ, ինչո՞ւ Եօթանոսից յն. բնագիրն փոխանակի (Ὁρείχαλκος բառը կամ էր. բառին թարգմանութիւնը գնելու, լոկ պրիմս կը գործածէ. գուցէ նաեւ այս բառի մասին, զանազան Եօթ. բնագրաց մէջ տարբերութիւնք գտնուին:

Նմանապէս ըստ Միկիթար Արբախոր Հայկազանի քառարամիմ, Արդյոք Հոմանիք կը համարուի Ոսկեպրիմս բառն. որ ոչ հին և վերջնագործան նախնեաց կազմած բառն է, այլ միայն Ոսկանի սատուածաշունչի մէջ [Միքաք 47-20] գործածուած ըլլալով, հաւանական և գուցէ թղթորդին ստղծ է՝ որ աւանդին առաջ Ոսկանի զայս կարգած ըլլայ, թարգմանելով Վուկասիայի մէջ Սիւրբայ «AURICHALCUM» բառը՝ Ոսկեպրիմս, իբրեւ թէ լատ. բառն ստուգաբանուէր լատ. aurum ոսկի արմատականէն, և յն. χαλκός պրիմս ածանցէն, իբէ լատ. բառն՝ յն. ὀρείχαλκος տառադարձեալ բառն էր, այն տառն պէտք էր և հայերէն թարգմանուած ըլլար լուծապրիմս ծրօց լեռան և χαλκός պրիմս**, — Սիւրբայ այս

* Սոյն եր. բառն կը գտնուի նաեւ Եղր. Ը 27. զոր մերն կը թարգմանէ Պրիմս տարբ. «... և փառ պրիմսյ սուրբ և անքորոս ոսկեգոծ» : Վուկասի. «... vasa ævis fulgentis optimi (suo pulchra ut aurum) : իսկ Եօթանոսն. «καὶ οὐκ ἑὶ χαλκοῦ στίλβοντος ἀγαθὸν διάφορα ἐπιθρηματὶ ἐν χρυσοῖφο» Եւ Տըժընուտ կը գրէ. «et deux vases d'airain resplendissant, beaux comme l'or» : Այս վկայութիւններէն կարելի է՞ հետեցընել՝ թէ ինչպէս Պրիմս փայլունք, նոյնպէս և այս Պրիմս տարբ. բառն՝ Հոմանիք են Արդյոք. զոր վճռելն կը թողուիք հետազոյն բանասիրաց :

** Aurichalcum և Orichalcum. Սերփիոս՝ Լուկրետիոսի համաձայն, կ'ըսէ՝ որ մարդիկ զեռ բողբոջին անտեղեակ, երբ առաջին անգամ անասունները այրեցին, երբի՞ր՝ ա՛հն բանի յառաջ բերող, հրեհհին ջերմութենէն ջրտեղեցաւ տեսողներ, որոց մէջ ամենաբարձր երեւցաւ Orichalcus, որովհետեւ թէ սակաւ փայլու և թէ պղնձի կարծրութիւնը ունէր, Այս խօսքերէս կ'իմացուի՝ որ այս բառը կազմուած է լատին aurum (ոսկի) և յայն χαλκός (պղնձ) բառերէ : Սակայն Փետտոս կը համարի՝ որ բողբոջին յուռնարի ըլլայ ὀρείχαλκος, կազմուած ծրօց (հեռան) և χαλκός (պղնձ) բառերէ, որովհետեւ լեռնային տեղեր կը գտնուի : — 1. Մեծ խնդիր է՝ թէ ինչ տեսակ մետաղ պէտք է հասկնալ այն

պարբերութեան մէջ Վուկասիան Եօթանոսից հետ բաղդատելով, հակահասեալ բառին մասին անհշդութեանց և տարբերութեանց կը պատահէր. զոր օրինակ նոյն համարին մէջ Եօթանոսից կը գրէ :

« συντήγατες ὡς κασσίτερον τὸ χρυσίον » . իսկ Վուկասիան,

« Collegisti quasi aurichalcum aurum » . Ուստի Սիւրբայ այս բառը՝ Վուկասիան Ոսկեպրիմս կը թարգմանէ, իսկ Եօթանոսն Անագ, իւրեմն յիշեալ պարբերութեան մէջ արդյոք Հոմանիք բառ չկայ, վասն զի այլ մետաղ է անագն և այլ արդյոք՝ զոր եակէր լատ. կը թարգմանէ STANNUM AURUM Անագ ոսկի : Ուստի այս անհշդութիւններն տեսնելով, կը հետեցընենք՝ որ Ոսկեպրիմս բառը կարելի չէ Արդյոք Հոմանիք համարել : Արբայն Լըզէթը՝ Վուկասիայի նոյն aurichalcum բառը Արդյոք չի թարգմանէր՝ այլ Պրիմս. « Tu as amassé l'or comme le cuivre » . Հմմտ. La Sainte bible. l'Ecclésiastique par l'abbé H. Lesêtre. էջ 260 :

Շարայարեի

Հ. ՍԻՄՈՆ ՆԵՄԵՍԱՆ

բառով : Սերփիոս կը համարի՝ թէ orichalcus ըլլայ խառնուրդ մը պղնձայ, սակաւ և արծաթի, կըրկով մի զօդուած : Ուրեմն համարեցան զայս ոչ իրպաւնաւոր՝ այլ ի բնութենէ յառաջ եկած մետաղ մը, որ կը բաղկանայ յոսկաւ և պղնձէ. սակայն Արիստոտել այսպիսի խառնուրդի մը գոյութիւնը կը մերժէ : Պլինիոս՝ պղնձայ զանազան տեսակաց մէջ կը թուէ և զայս, և կ'ըսէ, թէ երկուս տառն մեծ օգտակարութիւն և յարգ ունեցաւ, բայց այժմ շատ ժամանակէ ի վեր այլ եւս չի գտնուիր, երկրիս տկարանալուն համար : Այս խօսքերէս կ'իմացուի՝ որ Պլինիոս բնական կը համարէր զայս և բրածոյ. և թէ ինչ մետաղ է աւ ըլլա՞յ՝ մեծ յարգ ունէր հին տառն : — 2. Նոյն աւուրն ժառանգոր է տեսակ մը արուեստական մետաղ՝ զոր իտալացիք ottone (արդյոք), oricalco կ'անուանեն. կը բաղկանայ պղնձէ և կալմոնէ : — 3. Գործածուած է երբեմն նաեւ իբրեւ բնահանուր մետաղի անուն. « Ինչքն արկանէ զանձամբ զըրա՛ս փայլուն յոսկի և ի սպիտակ — Պրիմս ծըխեալ, այսինքն է արծաթ » : (Հմմտ. Ենեպլան. Թրք. Կեր. Եղբարք Հիւրմուր. ԺԲ. 90-91) : Որստիոս՝ Արաւստ չիրքորեալ, տող 201. Orichalcus = արդյոք — Ոմանք իրարմէ տարբեր կը համարին aurichalcus և orichalcus :